

Odgovor na prigovore o hipnotizmu.

Nastavak)

Piše: Dr. Josip Carević — Split

10. „Jasnogledanje“ i „Premještanje sjetila“.

Gosp. dr. Pazman veli:

a) Kad se radi o naravnom uzroku, taj »djeluje bez obzira na posebnu dispoziciju »subjekta. Kad bi jasno gledanje bilo učinak naravnog uzroka, ne bi trebalo tražiti »izabrane« ljude, koji tobožnje x zrake na »izvanredni« i »finiji« način osjećaju« (str. 277.).

β) 1. »Što g. pisac (na str. 56. i sl.) navodi »kao uzroke premještanja sjetila, mršavo je »i nepotpuno i ne da se spojiti sa zdravom »filozofijom« (str. 278.).

2. »Ali i to stoji, da nije potrebno »mučiti se i naprezati, da nekoje fenomene hipnotičke rastumačim kao naravske, kad moram priznati, da se svi ne mogu tako protumačiti, već da ih imade, kojima uzrok »valja tražiti izvan naravi. A čim sam došao do zaključka, da priznam stanovitim »učincima uzrok izvan naravi, ne trebam da »posižem za naravnim, jer prekonaravni uzrok može da proizvodi učinke i naravne i »prekonaravne« (str. 278.).

3. »Ova izreka g. pisca: »Hipnotizirani »osjeća naime ono, što mu hipnotizator su-

»gerira, a ne osjeća onoga, što mu ovaj na-
 »laže, da ne može osjećati« — stoji de facto,
 »t. j. tako doista biva u hipnozi, ali zdrava
 »filozofija ne može to odobriti. Razlog
 »naravnom osjećanju jest predmet, moć
 »osjetna sa svojim organom u prirodnoj
 »dispoziciji i sredstvo (medium) osjetnog
 »djelovanja... Je li sve to u redu, moraš vi-
 »djati, što ti se pokazuje, a ne ovisi to o ni-
 »čijoj ni zapovjedi ni zabrani. I upravo zato,
 »što kod hipnoze igra bitnu ulogu volja hip-
 »notizatora, dokaz je, da se tu ne radi o na-
 »ravnom, već o nadnaravnom razlogu hipno-
 »tičkih fenomena. U prirodi nema uzroka,
 »koji djeluju ili prestaju djelovati ovisno
 »o volji čovjeka, jer prirodni uzroci djeluju
 »necessitate physica, t. j. nužno, samo ako
 »postoje nužni preduvjeti za djelovanje,
 »kako malo prije spomenuh kod vida. A bu-
 »dući da filozofija kao stvar izvjesnu i si-
 »gurnu uči, da je fizički nemoguće voljom
 »— putem zapovjedi, zabrane, naloga it. d. —
 »spriječiti ma kakovo osjećanje, ako po-
 »stoje nužni preduvjeti za isto, to je isto
 »tako izvjesno i sigurno, da se ne može na-
 »ravnim putem dogoditi, što se događa u
 »hipnotizmu, naime da hipnotizovana osoba
 »osjeća ili ne osjeća na zapovjed hipnoti-
 »zatora« (str. 278.).

Odgovaram na α): Nije ispravno, što g. kritičar veli, da naravni uzroci djeluju bez obzira na posebnu dispoziciju subjekta, jer nas iskustvo inače poučava. Tko ima n. p. jači, oštrij vid, ili ti, što no riječ, orlovsko oko, razabrat će jasno neki predmet i u velikoj udaljenosti, u kojoj drugo obično oko, bez jake dispozicije, isti predmet ni najmanje ne opaža. Takav oštar vid imaju osobito pomorci. Filozofski je pak razlog ovoj činjenici taj, jer je jača dispozicija, t. j. jača sposobnost vidnog čutila, također jedan od preduvjeta potrebitih, da fizički uzrok, a u našem slučaju odraz sunčanih zrakâ sa udaljenog predmeta, uzmogne djelovati na

neko vidno čutilo i po tom, da neko čeljade uzmogne opaziti dotični predmet u jakoj udaljenosti. Gdje takov preduvjet fali, vidno čutilo, t. j. oko dotične osobe ne prima nikakova utiska od sunčanih zrakâ, te se lome i odrazuju sa udaljenog predmeta, i po tom osoba predmeta ne vidi; dočim taj isti predmet i u istoj udaljenosti dobro vidi druga osoba, koja posjeduje jaču i finiju sposobnost vidnog čutila. Osim toga pripovijedao mi je u siječnju t. g. čuveni primarij civilne bolnice u Puli, liječnik i kirurg dr. J. A., da neki liječnici imaju tako jako razvijen i fin njih, te mogu već samim osjetom njuha ustanoviti bolest zvanu dijabete (diabetes), kao što i neke druge bolesti, dočim obični liječnici toga ni najmanje njihom ne osjećaju, nego se na drugi način moraju osvjedočiti o dotičnim bolestima. Prema tomu nije nikakovo čudo i nešto je posve prirodna, ako neki »izabrani ljudi« na »izvanredni« i »finiji« način osjećaju neke predmete i x zrake, jer posjeduju jaču i finiju sposobnost osjetnih čutila. Da pak takovih izabranih ljudi u istinu ima, najboljim su nam dokazom r a b d o m a n t i (rašljonoše).

Što je dakle rbdomancija?

a) Rbdomancija.

Fenomen, te ga na šibi prouzročuju neki vrlo osjetljivi ljudi, zove se r a b d o m a n c i j a, od grčke riječi *ῥάβδος*,¹²³ a čovjek sposoban da osjeti podzemne proizvode, zove se r a b d o m a n t (rašljonoša, rašljač).¹²⁴

Čarobna šipka (viline rašlje) poznata je još od najstarijih vremena. Takova šipka postaje vrlo povodljivim orudem u rukama izvanredno osjetljivih osoba, jer se na njoj pokazuju fiziološki utisci,

¹²³ rbdos = štap, palica, čarobna šipka. Žepić-Krkliuš, Grčko-hrvatski riječnik s. 753.

¹²⁴ »Hrvatska Prosvjeta« god. 1914. br. III. Nijemci zovu viline rašlje »Wünschelrute«; Francuzi: »la bagnetle divinatoire«; Englezi »divining rod«, »divining twid«, »divining wand«, Köhler, Englisch-deutsches Wörterbuch, Leipzig, Verlag Philipp Reclam jun.; Talijani »la boschetta divinatoria«, »La verga magica«. Glavnija djela o rašljama jesu: **Carrie**, Hydrosopographie et Metafiosopographie ou l'art de decouvrir les eaux soutteraines et les gisements metallifères au moyen de l'életromagnétisme, Saintes, 1863.; — **Pfungst**, Zur Psychologie der Wünschelrute, Jena, 1910.; **Henri Mayer**, Les radiations des corps minéraux, Paris, 1909.; — **Chevreul**, De la bagnetle divinatoire, Paris, 1854.; — **Schriften des Verbandes zur Klärung der Wünschelrutenfrage**, Stuttgart, 1912., 1913. ff.

te ih ovakove osobe čute uslijed ishlapljivanja (emanacije)¹²⁵ nekih krutih i žitkih (tekućih) tvari, što se nahode pod zemaljskom površinom.

Do u najzadnje doba je r a b d o m a n c i j a bila zastrta tajinstvenom koprenom, jer nijesu bili poznati uvjeti i čimbenici, koji prate takove fenomene. God. 1906. doživješe Nijemci teške gubitke u Afričkoj vojni, a uzrokom bijaše to, što je voda bila otrovana na zemljištu ustaša Erero. Radi toga pošalje vlada u onu naseobinu r a b d o m a n t a Uslar-a, koji je bio poznat radi svojih uspjeha u S c h l e s w i g - H o l l s t e i n - u.

Štampa se je tomu poduzeću ispočetka podrugivala, i geolozi su bili protivnog mnijenja, nu nakon par mjeseca više se o tomu nije ništa ni govorilo ni pisalo. Jedva prodoše dvije godine, kad eto ti Uslar-a, gdje se god. 1908. slavodobitno vraća kući. U afričkim pustarama Uslar bijaše otkrio i naznačio oko 800 položaja, gdje se je imala potražiti živa voda. Kada se na naznačenim mjestima stadoše gibati strojevi za probušivanje, istraživači postigoše takav uspjeh, da je na svakih 100 naznačenih mjesta protekla 79—90 puta prava bistra naravna voda; a bilo bi je proteklo i više, da velike gromade granita, kojih u onim predjelima ima vrlo mnogo, nijesu bile na nekim mjestima nepremostivom zaprekom. Uspjeh rašljonoše Uslar-a je bio očit, a njegovi protivnici moradoše ušutjeti.

Narav ovog zanimivog fenomena približno nam tumači nauka iznešena od glasovitog prirodoslovca Karla Reichenbacha.¹²⁶ God. 1850. objelodanio je ovaj učenjak svoja opažanja o autoiradijaciji materije, uslijed česa materija ishlapljuje (emanira) neki fluid ili bolje »zrake«, koje je Reichenbach nazvao »Od«; nadalje je pisao Reichenbach o sposobnosti

¹²⁵ Fizičari sada općenito uče, da sva tjelesa emaniraju neke zrake (iradijacija tjelesa). U čemu sastoje te zrake, zapravo se ne zna, ali se predmnijeva, da je to neka biomekanična, odnosno biokemična sila, donekle slična magnetičnoj i električnoj sili. Neki nazivlju ovu silu fluidom, ali to nije puno zgodna riječ, jer se tim označuje neka gusta tekućina, a »iradijacija tjelesa« što takova ne može da bude, jer ovakove zrake prodiru i kroz kruta, kompaktna tjelesa, što nikako ne možemo pripisati gustom fluidu; zovu je stoga neki prirodoslovci ispravnije »iradijacijom«, »zrakama«, »eterom«.

¹²⁶ Reichenbach se je rodio god. 1788. Neko vrijeme je živio u kaštelu Reisenberg kraj Beča, a umro je u Leipzigu 1869.

nekim osoba, koje takove zrake mogu da očute i u se prime, što je nazvao izvanrednom osjetljivošću.

Neki su mislili, da ovakav fluid »Od« djeluje također pri hipnotizovanju osobâ, ali smo vidjeli u raspravi o hipnotizmu,¹²⁷ da se pokusima nije moglo ustanoviti prelaženje kakova fluida od hipnotizatelja na hipnotizovanu osobu, tim više, što uz stanovite uvjete čovjek može sama sebe hipnotizovati; zato se je utvrdilo mnijenje, da između hipnotizatelja i hipnotizovane osobe nastaje čisto psihički saobraćaj (sugestija). Jasno je naprotiv, da sugestijom ne može ni najmanje djelovati čovjek na anorganska bića, jer ova ne posjeduju mašte; zato između rbdomanta i dotičnih ishlapljivajućih tvari, te vilinih rašljâ ne može biti psihični saobraćaj niti djelovanje sugestije. Tu se dakle mora potražiti nekakav drugi odnošaj, u prvom redu fizički i fiziološki, a psihički samo u toliko, u koliko se to odnosi na rbdomanta samoga, jer se zahtijeva, da ovaj pri takovim pokusima ima jako pouzdanje u se (autosugestija).

Reichenbach veli, da spomenuta sila (fluid, zrake) nije ograničena na samu mrtvu tvar, nego da ju posjeduje također i organizam, što se vidi iz slijedećega.

Neke naime izvanredno osjetljive osobe opažaju u mraku, da je desna strana našega tijela prikrivena izljevom jasno-modrikaste (azurne) svjetlosti, a lijeva strana izljevom crvenkaste svjetlosti.

Prema tomu, nastavlja Reichenbach, naš organizam posjeduje neku vrst sile (fluid, zrake) sa dva različita pola, a njihova djelatna snaga pokazuje se na osobiti način u rukama. Ovo utvrđuje slijedeći jednostavni pokus.

Ako neka izvanredno osjetljiva osoba približi dlan svoje lijeve ruke sjevernom polu jakog magneta, koji se nalazi u položaju magnetskog meridijana, spopasti će je lagani osjećaj studeni, kod južnog pola spopasti će je osjećaj mlakosti; ako pak promijeni ruku, promijenit će se i osjećaji. Iz ovoga se razabire, da opstoji u organizmu nekakova sila (fluid)¹²⁸ sa opriječnim polima; veoma sličan pojav nalazimo kod polarnosti galvanskog stupa, jer također u ovom slučaju jedan pol daje na kemičnoj hartiji znak crvenkaste boje, a drugi pol znak modrikaste boje.

¹²⁷ Carević, o. c. str. 40. ss.

¹²⁸ Ovakova sila čini, da pocrni fotografična ploča.

Prema rečenomu r a b d o m a n c i j a se može približno ovako rastumačiti: čovječiji organizam puni šibu svojom silom (fluidom, zrakama), ova pak pojačana zrakama, te ih ishlapljuju rbdomantske tvari pod zemljom, prelazi u šibu i prouzročuje u njoj okretanje, t. j. gibanje prema gore ili prema dolje. Okretanje je šibe fizički fenomen, djelatnost ljudskog organizma jest fiziološki fenomen, a samosvijest rbdomanta jest psihički fenomen.¹²⁹ Kada rbdomant spoji dva pola ishlapljivanja (emanacije) svojih vlastitih zraka, naime svoje ruke, i to sredstvom kakovog gipkog predmeta, kao što je n. p. šipka, onda nastaje nekakova struja, ali ne baš električna, nego biomekanička obzirom na tekućine, a biokemička obzirom na krute tvari, koja na zemljištu, gdje se nalaze rbdomantska tjelesa, može da šipkom pokreće.

Šipka je katkada od drva, kao n. p. od vrbovine, lipovine, orahovine, klenovine i t. d.; sastoji od jedne grane, duge po prilici 10 cm., s koje se razdvajaju dva ogranka, od kojih je svaki dug oko 30 cm., a debeo od 3 do 10 milimetara.

Šipka može biti također od gvožđa, čelika, bakra, mjedi, tutije ili cinka i t. d.; debela je od 2 do 5 milimetara, a na oba kraja manjega srednjega dijela razvijena je u pravi kut. Duljina je ista kao kod šipke od drva. Šipku treba držati za ogranke, i to vodoravno s obje ruke; panj mora biti obrnut prema vani, ručni palci prema gore, a lakti usko uz bokove.

Ako je rbdomant vrlo osjetljiv, ne usuduje se bez šipke stupiti na zemljište, koje pušta zrake u velikoj mjeri, jer odnosna struja postaje tu vrlo napeta, pak u slučaju, da ne bi našla oduška kroz šipku, razišla bi se po moždanima, prsištu i kičmenoj moždini (medulla spinalis) rašljonoše, te bi mu prouzrokovala jako fizično poremećenje.

Tvari, koje vrlo snažno ishlapljuju (emaniraju) spomenute zrake, bile bi u prvom redu žive vode,¹³⁰ i onda, kad se nalaze u dubini od više stotina metara; uslijed strujanja žive vode nastaje spomenuti biomekanični proces. Takove su osim toga gotovo sve kovine, a u prvom redu zlato,¹³¹ zatim mnoge rude,

¹²⁹ Rbdomant je vrlo sklon primanju utisaka sugestije; opazilo se je, da on uopće ne može djelovati, ako uza nj stoji kakav skeptik u tom pogledu, jer mu se umanjuje tim samosvijest.

¹³⁰ Mrtva voda ne djeluje.

¹³¹ Uslarova šipka javlja svaki komad zlatnog novca.

osobito pak a l e m-k a m e n,¹³² nadalje ugljen, sol, podzemne kovne cijevi i namještaji, te svi električni kabeli.

Prema Reichenbach-u sva su tjelesa, a u prvom redu sunce, nosioci »Ođâ«, ali ne sva u jednakoj mjeri. Nauka Reichenbach-a upogled »Ođâ« vrlo je slična onoj profesora Righi o radioaktivnosti tjelesa. I doista, što je neka tvar u većoj mjeri radioaktivna, to veće je drhtanje šipke. Važnost rabdomancije opaža se sve to više obzirom na higijenu, biologiju i političku ekonomiju. Reichenbach nije doživio sreću da vidi, kako su njegova pronašašća dobila priznanje; ali sada se i njegov istraživački rad priznaje i cijeni, kao i poznata pronašašća uraničkih zrakâ Becquerel-a, te zrakâ Bloudot-a i zrakâ supruga Curie.¹³³

Nazad malo godina bili su obdržavani po raznim državama Evrope rabdomantski sastanci. Ustanovljena su i mnoga rabdomantska društva. Rabdomante uspješno rabe i vojničke vlasti u sadašnjem svjetskom ratu.

Imamo i mi Hrvati nekoliko rašljonoša. U svibnju god. 1916. podulje sam se razgovarao u Splitu sa vrsnim rabdomantom, članom »Družbe Isusove« g. Kalčićem, koji mi je pri izrađivanju ovoga poglavlja u mnogočem bio pri ruci; zato mu ovdje najljepše blagodariam. Gosp. Kalčić je u Zagrebu, na imanju preuzvišenog gosp. nadbiskupa dra. Ante Bauera, i drugdje, s uspjehom vršio svoju umjetnost, pak ga dobro poznaje i g. dr. Pazman. Kasnije, dne 3./I. 1917., imao sam prigodu u Splitu, dobrotom g. Kalčića, prisustvovati njegovim pokusima sa »vilinim rašljama«. Kod pokusâ je bio nazočan i preč. kanonik Don Luka Grgić, kojemu također zahvaljujem na savjetima, što mi ih dao pri izrađivanju ovoga odgovora. Odosmo dakle do predjela zvana »Lovret«, gdje podzemno teče živa voda. Gosp. Kalčić je imao sobom vrbovu šipku, sastavljenu od dvije grane, koje se spajahu u šiljasti kut.

Tu se uvjerismo na svoje oči, kako se spomenuta šipka, koju je g. rašljonoša držao s rukama za dva kraja, sama po malo okreće prema gore, na mjestima, kuda podzemno teče voda ili prolazi vodovod. Nadalje nas je uvjeravao g. rašljonoša, da je iskustvom poučen pronašao, da je dan okretaj šipke označuje tok

¹³² Buri u Transvalu nalaze alem-kamenje sa vilinim rašljama.

¹³³ »Il Quarnero god. 1915., br. 386..

vode u dubini do tri metra, odnosno polovica okretaja označuje dubinu do $1\frac{1}{2}$ m. i t. d. razmjerno.

Na upit, koji bi tomu bio razlog, odgovorio je slijedeće: »što je veći prostor između razine podzemne žive vode i površine zemaljske, to se razvija veća kolikoća odnosno biomekanične sile, koju šiba troši i trošenjem se okreće. Što je dakle dublji tok vode, tim se šiba puni većom kolikoćom emanirane sile, tim ju više troši i dosljedno mora se više puta okrenuti, a kad je šipka na dotičnom mjestu potrošila svu silu, koja se je tu istodobno razvila, onda se prestane za nekoliko časaka okretati, i to je za pomnijovog rašljonošu mjerilo dubine«.

Ob ovom uvjeravanju gosp. Kalčića osvjedočio nas je slijedeći pokus. Kad dodosmo do samostana čč. »Školskih sestara« na »Lovretu«, namjerismo se tu na zdenac, u koji se salijevaše podzemno tekuća živa voda. Zapitاسmo m. p. majku starešicu, da nam kaže, u kojoj dubini po prilici teče ta njihova voda, i dobismo odgovor, da voda teče po prilici u dubini do 9 m. Tada je gosp. rabdomant obavio pokus, gdje na svoje oči vidjesmo, kako mu se šipka okrenula tri puta, a onda se zaustavila. Prema tomu svaki pojedini okretaj šipke može zbilja služiti kao približno mjerilo za dubinu do tri metra.¹³⁴ Ovo razmatranje o rabdomantima može nas prilično uvjeriti o neispravnosti tvrdnje g. kritičara, kojom veli, da naravni uzroci djeluju bez obzira na dispoziciju subjekta, dapače dispozicija subjekta kod toga igra važnu ulogu, a takovu posebnu dispoziciju imaju upravo neki »izabrani ljudi«, koji zrake radioaktivnih tjelesa na »izvanredni« i »finiji« način osjećaju, t. j. drugačije, nego li obični ljudi.

Kad je tomu tako, onda niti kod pojava jasnog (bistrog, pro-nicavog) gledanja kroz neprozirna tjelesa ne možemo isključiti prirodni sila, jer se i tu, kao kod rabdomancije, može naći »izabranih ljudi«, koji osjećaju i vide, što obični ljudi ne vide; ovo pak vrijedi na osobiti način za hipnotizovane osobe, kod kojih se razvija izvanredno osjećanje (hiperestezija) u najvišem stupnju. Stoga usvajam mnijenje glasovitog liječnika i prirodoslovca dr-a Josipa L a p p o n i, koji veli, da bi se za pojav bistrog gledanja kroz neprozirna tjelesa, kad bi ga se znanstveno ustanovilo kod hipno-

¹³⁴ Za pojav rabdomancije živo se zanimaju u nas u Dalmaciji: inž. F. Bančić i liječnik dr. Marušić.

tizovane osobe, moglo naći dovoljno tumačenje u onom fizičnom stanju, uslijed kojega je moguće gledanje kroz neka neprozirna tijela pomoću Röntgenovih zrakâ.¹³⁵

Istina je, što veli g. kritičar, da liječnici pomoću Röntgenovih zrakâ ne vide okom *u pravo* kroz i kroz u nutarnost bolesnika, već samo *neupravno*, t. j. i to običnim okom vide sliku na fotografičnom snimku, koja im pokazuje nutarnost bolesnika,¹³⁶ ali ova primjedba ne pobija vjerojatnosti mnijenja, da se u pravcu Röntgenovih zrakâ ima tražiti prirodno tumačenje jasnog gledanja, jer R. zrake dokazuju najprije to, da postoje zrake, koje sasama prirodnim putem prodiru u neprozirna tijela; zatim, da se takove zrake lome i odrazuju, te odrazom svojim na fotografskoj ploči utisnu i sačine sliku nutarnih dijelova bolesnikova organizma. Kod bistrog gledanja predmnijevamo isti proces s tom samom razlikom, što odražene zrake vrše utisak, i po tom stvaraju sliku, ne na fotografskom snimku, nego na mrežici vidnog ćutila hipnotizovane osobe. Pitam, ima li i ovom procesu kakovo protuslovlje, koje nas sili, da isključimo pri bistrom viđenju kroz neprozirna tijela djelovanje takovih zrakâ na mrežicu vidnog ćutila uspavane osobe? Dokle g. kritičar ne dokaže toga protuslovlja, dotle ne možemo ni kod bistrog viđenja isključiti prirodnih sila, jer su oči zato da vide, a zrake su ono sredstvo, pomoću kojega vidno ćutilo djeluje,¹³⁷ a kad je ono *izvanredno* osjetljivo, prirodno je, da osjeća *izvanredno* neke zrake, koje obični ljudi ne osjećaju.¹³⁸

b) Uzroci tobožnjeg „Premještenja“ sjetila.

na β): 1. Ono, što sam naveo kao uzroke tobožnjeg »*premještanja sjetila*«, nije baš sve tako mješavo, kako tvrdi g. kritičar. »*Vrhbosna*« n. p. u br. 21./22. 1915. str. 344. veli:

»U ostalom dr. Carević temeljito tumači uzroke onih pojava, koji se per abusum zovu premještanje sjetila...«

¹³⁵ Laponi o. c. p. 175.

¹³⁶ »Bogoslovska Smotra« str. 277.

¹³⁷ Carević o. c. str. 55.

¹³⁸ Ob ovom je pisao i dr. A. Alfirević u »Hrvatskoj Straži« god. 1915. br. 1. str. 60. ss., gdje iznaša mnijenje Löwenfelda, koji veli, da bi mogle neke ultra violetne zrake djelovati na vidnu mrežicu u smislu bistrog viđenja.

Osim toga g. dr. Pazman nije pokazao, u čemu sastoji ta mršavost i u čemu je stvar nepotpuna, niti je naznačio, zašto se navedeni razlozi, naime hiperestezija i halucinacija¹³⁹ ne slažu sa zdravom filozofijom.

Ono što g. kritičar navedi u tu svrhu ne pobija vjerojatnosti mojih razloga, kako ćemo to vidjeti u slijedećim izvodima.

2. Ne priznajem, da između fenomena u raspravi navedenih, koje su liječnici znanstveno ustanovili, ima ijedan, te mu treba po sebi tražiti uzroke izvan prirode. Takov slučaj bi se mogao dogoditi jedino u šarlatanskom hipnotizmu ili u »hipnospiritizmu«, nu tma se ne bavi moja rasprava.

Nadalje, kada bi se dogodio slučaj, da u »hipnospiritizmu« vanprirodni uzrok proizvede, uz čisto spiritističke fenomene, također nekoje hipnotične fenomene, za koje se zna, da ih ne treba po sebi pripisivati vanprirodnim silama, to nipošto ne bi bio dokaz, da su i dotični hipnotični fenomeni po sebi (per se), t. j. po svojoj naravi, vanprirodnog porijekla, kao i spiritistični, pak bismo morali zaključiti jedino to, da su takovi fenomeni, koji su inače po sebi prirodni, slučajno (per accidens), a ne po sebi (per se) bili proizvedeni od vanprirodnog uzroka, koji može proizvesti učinke i prirodne i vanprirodne.

3. Nije istina, da se ne može spojiti sa zdravom filozofijom prirodno tumačenje pojava, koji sastoje u tomu, da hipnotizovano čeljade osjeća ono, što mu hipnotizatelj predočuje (sugerira) kao predmet osjećanja, a ne osjeća onoga, što mu ovaj predočuje kao stvar, te ne postoji, i koja na nj ne djeluje, premda u zbilji dotični predmet, n. p. ubod igle, vrši utisak na čutila uspavane osobe; to se naime sve događa preko mašte i predodžaba, jer pomoću ovih hipnotizatelj odvrća pozornost uspavanog čeljadeta od takovog utiska, koji je od dotičnog predmeta u istinu izvršen na čutila, ali uspavana osoba nije svijesna utiska, pošto joj je pozornost, uslijed predodžaba hipnotizatelja, od osjećaja otklonjena i drugamo svraćena. Upravo zato n. p. u žestokoj bitci ranjeni vojnici za dulje vremena nijesu svijesni nikakove boli, premda im rana krvari; u silnoj naime uzbuđenosti i napetosti, usred vreve nesmiljene borbe, njihova je pozornost otklonjena od osjećaja boli, a sva je zaokupljena mišlju, kako će svladati neprijatelja.

¹³⁹ Carević, o. c. str. 56.—58.

Istina je, kad veli gosp. dr. P a z m a n: »razlog naravni osjećaju jest predmet, moć osjetna sa svojim organom u prirodnoj dispozi- »poziciji i sredstvo (medium) osjetnog djelovanja. Kod vida n. p. »mora biti vidljivi predmet, vidna moć u gledaoca i zdravo oko, te »svijetlo kao sredstvo, preko kojega boja predmeta može djelovati »na vidni organ oko«. Ali nije uvijek istina, što g. doktor dalje tvrdi, neaime: »J e l i t o s v e u r e d u m o r a š v i d j e t i , š t o t i s e p o k a z u j e «; jer ima slučajeva, kada je sve to u redu, i predmet vrši u istinu svoj utisak na vidno čutilo, t. j. fizični uzrok zbilja djeluje, a dotična osoba ipak predmeta ne vidi, pošto nije svjesna utiska, budući joj pozornost od utiska otklonjena.¹⁴⁰ Psihološki pak razlog tomu tumači nam nauka sv. T o m e, koja veli, da je za svjesno osjećanje, dakle svjesno viđenje, slušanje i t. d. osim onoga, što je gori naveo g. kritičar, potrebita kao neophodni uvjet, također pozornost (attentio), inače nastaju halucinacije i iluzije, t. j. čeljade ne vidi prisutne predmete, a utvara sebi kao prisutne one predmete, koji više puta niti ne opstoje.

Prema tomu, kada zapovijed ili zabrana, hipnotizatelja, koju ovaj upravlja hipnotizovanoj osobi, ima za posljedicu to, da otklanja pozornost dotične osobe od nekog prisutnog predmeta ili utiska n. p. boli, onda je vrlo razumljivo, zašto uslijed te zapovijedi takova osoba ne vidi predmeta, premda je ovaj prisutan, niti čuti boli, premda ju n. p. igla bode. Ima dakle slučajeva, gdje svjesno osjećanje ili ne osjećanje prisutnih predmeta i utisaka ovisi o tuđoj zapovijedi i zabrani i to sasama prirodnim putem, t. j. sugestijom.

Stoga je potpuno neispravno, kada g. kritičar veli: »i upravo »zato, što kod hipnoze igra bitnu ulogu v o l j a hipnotizatora, dokaz »je, da se tu ne radi o naravnom, već o nadnaravnom razlogu hip- »notičnih fenomena«. V o l j a naim e hipnotizatelja, u našem slučaju, ne čini ništa drugo, nego posve prirodnim putem, naim e sugeriranjem raznih predodžaba uspavanoj osobi, otklanja njezinu pozornost od dotičnih predmeta. Nema tu dakle nikakove poteškoće upogled djelovanja prirodnih uzroka, koji djeluju nužno (necessitate physica), jer nitko ne veli, da volja hipnotizatelja spriječava u spomenutom slučaju takovo djelovanje; tã, dotični predmet vrši utisak na čutilo, igla se u istinu zabada u meso, koje krvari; već se veli, da zapovijed hipnotizatelja uzrokuje jedino to, da uspavana osoba nije svjesna utiska predmeta niti osjećaja boli. Ovo je pak nešto

¹⁴⁰ Carević, o. c. str. 30.

posve različita od onoga, što pobija g. kritičar i prema tomu vrlo je vjerojatno, da biva naravnim putem, kada hipnotizovana osoba osjeća ili ne osjeća na zapovijed hipnotizatelja.

U ostalom g. kritičar nije ni pokušao pobijati vjerojatnosti uzrokâ, koji su u raspravi o hipnotizmu o. c. str. 57. navedeni u prilog prirodnog tumačenja prividnog »premještanja sjetila«, naime hiperestezije i halucinacije; ovi uzroci sastoje u tomu, da hipnotizovana osoba u onoj nervoznoj uzbuđenosti posjeduje izvanredni i vrlo fini osjećaj opipa, uslijed česa nastane tako jaka i savršena halucinacija kod vidnog joj ćutila, da dotična osoba može prilično tačno narisati i opisati n. p. medalju s reljefom, premda ju nije vidjela svojim očima, nego samo se nje dotakla n. p. nosom.

Na isti način g. kritičar ne pobija niti onoga, što u tom pogledu veli liječnik dr. Lapponi u slijedećim stavkama: »Za izvanredni pojav t. z. premještanja sjetila, u koji čovjek skoro ne bi vjerovao — kad bi se dogodio slučaj sigurno utvrđen — moglo bi se naći dostatno fizično razjašnjenje u finoj i izvanrednoj osjetljivosti, koju u hipnotičnom stanju posjeduju nekoja živčana vlakanca ujedno sa odnosnim moždanskim središtima tako, da mogu osjetiti i najdelikatnije utiske zrakâ svjetlosti i valova mirisa, za koje su u normalnom budnom stanju potpuno neosjetljiva.«

»Naprotiv neka druga živčana vlakanca, i moždanska središta, koja su u normalnom stanju po naravi određena, da osjećaju stanovite utiske, postaju u hipnotičnom stanju potpuno neosjetljiva inače i za najprikladnije fizične utiske.«¹⁴¹

Upravo ovi vjerojatni razlozi čine, da ne možemo isključiti djelovanje prirodnih sila niti kod pojava tobožnjeg »premještanja sjetila«; zato s pravom usvaja ovo mnijenje i opaža umni spisatelj, isusovac Génicot: »Tuskoro je D'Annibale (II n. 54) pisao, da je vjerojatno prirodan i po tom dozvoljen čin, pomoću hipnotizma (razumije se u znanstvene svrhe) pokušati (tobožnje) »premještanje sjetila«, »gledanje kroz neprozirna tjelesa«, »promatranje nutarnjih bolesti«, »upoznavanje dalekih stvari«, samo ako ove nijesu tako udaljene, da na nikakav način ne mogu djelovati na duh (sjetila) hipno-

¹⁴¹ Lapponi, Ipnatismo e Spiritismo, studio medicocritico, p. 173. Roma, Dexlée 1907.³

tizovane osobe.¹⁴² Stoga prigovori i zaključci g. kritičara nijesu ispravni.

11. Uzroci „Čovječje telegrafije“.

Gosp. dr. Pazman veli:

α) «Čini se, da je g. pisac spominjući titranje mišica htio reći titranje živaca, jer »navodi riječi Gutberleta, po kojem pogađanje misli nije drugo, nego razumijevanje »djaju individua pomoću opipa. Za opip je »pak sigurno u filozofiji, da su mu organi »živci, a ne mišice.«

β) »Upozorujem nadalje na tvrdnju g. »pisca, koja nije ničim dokazana, naime, da »hipnotizirana osoba uslijed hiperestezije »može da osjeti i najslabije titranje mišica« »i to nota bene ne svojih, već tuđih, dotičnjem.«

γ) »Danac Hansen »pronašao je«, veli g. »pisac, da kod ovakog pogađanja misli »maže na osobiti način »nevidljivo šaptanje, »kojeg nije svijestan niti onaj, te zamišlja »stvar, a ipak to nevidljivo šaptanje »opaža »uslijed hiperestezije samo dotični gataoc.

— I to biva prirodnim putem! Tu imademo »najprije šaptanje. Šaptanje je micanje usnicâ, koje izgovaraju tiho nekoje riječi, »kojima odgovaraju u umu misli, koje se riječima izrazuju. To šaptanje je 1. besvjesno, jer niti onaj, koji misli, nije svijestan »toga šaptanja. Besvjesno šaptanje moguće »je u snu i kod luđaka, ali na javi i u pametna čovjeka držim, da je neprirodno i »nemoguće. To šaptanje je 2. nevidljivo, a »ipak ga opaža gataoc misli. Kako opaža? »Ako vidom, onda nije već nevidljivo šap-

¹⁴² Génicot, Theologia moralis vol. I. p. 254, Lovanii 1902.⁴ Typis Polleunis et Centerick.

»tanje, već vidljivo; ako ne vidom, onda nije
 »šaptanje. Šaptanje se doduše može čuti,
 »ali onda je to poluglasno izgovaranje i te
 »kako vidljivim micanjem usana. Ako se
 »opipom opaža, kako to biva kod slijepaca,
 »onda opet mora to micanje usnica biti vid-
 »ljivo, ne doduše slijepcu, ali svakako dru-
 »gima. Razumno se ne može ustvrditi, da
 »gataoc misli njuhom ili tekom opaža ono
 »nevidljivo šaptanje.«

đ) »Osim toga ti pokusi, da se pogodi
 »tuđa misao, nemogući su bez ikakova kon-
 »takta, veli Zitolo g. piscu, a ipak su se do-
 »gadali u Londonu i to javno i službeno u
 »ime znanosti s kontaktom i bez kontakta...
 »Dakle kontakt nije nuždan. Nego nešto
 »drugo je nužno, da se pogode misli, i to
 »priznaje g. pisac, naime sposobnost gata-
 »oca. Eto to je pravi razlog! A zar to nije
 »isto, kao kad ciganica gata bilo iz karti ili
 »dlana ili inače i pogađa tvoje misli, što
 »želiš i što bi rado?

a) Živci i mišice.

Odgovaram na a) Na odnosnom mjestu Gutberlet piše sli-
 jedeće:

»Do ovog tumačenja pogađanja misli pomoću besvjesnih la-
 »ganih kretanja mišica (Muskelbewegungen), koje kretanje se spa-
 »jaju sa svakom predodžbom, dođoše posve neovisno jedan od
 »drugoga Carpenter, Board i Preyer.«¹⁴³

. Ovdje dakle Gutberlet govori jasno o gibanju ili titranju
 mišica.

Takovo je pak shvaćanje sasma ispravno, jer anatomija
 uči, da se uslijed kretanja kostura kreće i tijelo, a to kretanje vrše
 mišice, koje su pripete za pojedine kosti. Mišice su poznate u
 običnom životu pod imenom mesa; one obuhvaćaju kostur i bitnom
 su sastavinom raznih organa. Mišice su sastavljene od crvenih

¹⁴³ Apologetik II. S. 223.

mekih i veoma gipkih vlakana, koja su slijepjena u pojedine veće ili manje dugoljaste snopiće, jer više takovih snopića zajedno sačinjavaju pojedine mišice.¹⁴⁴ Vlakana mišica sastoje se iz posebne bjelančevne tvari zvane miosina. Kemična sastavina mišične staničevine sadržaje 60 do 80% vode, a ostalo je miosina.¹⁴⁵ Fiziološka svojstva mišica jesu stezanje (contractio) i pružanje, što sačinjava titranje, a odatle nastaju i kretnje onih dijelova, uz koje se mišice pripinju.

Stezanje mišica, a po tom i kretanje može ovisiti o našoj volji, kao što to biva kod mišica na kosturu, koje pokreću glavom, trupom i udima; a može i neovisiti o našoj volji, kao n. p. kod mišića u želucu, crijevima, srcu itd.

Mišice su poticane na rad od živaca, koji služe kao posebni organi za promicanje općenja između naše nutrašnjosti i vanjskoga svijeta. Živci proizlaze iz stanovitih središnjih točaka, te se kao bijele niti ili konopčići razgranuju po čitavom tijelu. Svi živci tvore zajedno živčani sustav, koji se dijeli na središnji živčani sustav: moždani i kičmena moždina (hrptenjača), te periferni živčani sustav, a to su: živčani pleteri (gangliji) i živčane niti. Iz moždana i hrptenjače ističe velika množina živaca, koji se u obliku dugih konopaca i niti raspliću po tijelu, ali mjestimice nateknu u kvrge (ganglije). Svi ti živci, što proizlaze iz moždana, hrptenjače i ganglija tvore zajedno periferni živčani sustav, a prema tomu dijeli se ovaj sustav na tri dijela: na moždanske živce, na hrptenjačke živce i na ganglijske živce.

Živčanom je sustavu zadaća, da poslovanja pojedinih organa drži u zgodnom izmjeničnom djelovanju, a osim toga da uzdržava saobraćaj sa vanjskim svijetom i da pomoću velikih moždana posreduje kod duševnog rada. Živci, što iz središnjeg živčevlja izlaze, mogu se usporediti sa brzojavnim žicama; oni dovadaju utiske ili iz vana u nutrašnjost ili ih odvadaju iznutra vani. Prvu vrst zovemo sjetilnim živcima, a drugu vrst pokretnim živcima.

Sjetilni živci donošaju razne utiske, što su ih na različitim

¹⁴⁴ Lobmayer, Čovjek i njegovo zdravlje str. 6. Matica Hrvatska. Zagreb 1898.

¹⁴⁵ Micheletti, Elementi di anatomia e fisiologia animale, p. 148., Unione Tipografico-Editrice. Torino 1899.

mjestima u tijelu primili, gdje tada nastaje uslijed utiska osjećanje. Pokretni živci donošaju utiske, što su ih primili od središnjeg živčevlja (moždana, hrptenjače, ganglija) sve do mišica, koje se tada stežu i onda opet pružaju (titraju), a tim nastaje gibanje. Ako se u kojem dijelu tijela sjetilni živac podveže ili prekine, onda u onom dijelu tijela, u koji živac ulazi, ne ćemo ništa osjećati, ako je pak to pokretni živac, onda se taj dio ne će više micati.¹⁴⁶ Prema tome mišice se stežu i pružaju, t. j. titraju, a živci zapravo ne titraju, nego vode živčanu struju; ne zna se za sigurno, kojom vrstom radnje to živci čine, ali fiziolozi drže vrlo vjerojatnim, da se to događa pomoću kemične raščimbe.¹⁴⁷

Posebno glede opipa anatomija i fiziologija uče sljedeće:

Opipom organska tjelesa, a osobito čovjek dobiva spoznaje o obliku, težini, vrućini i o stupnju gustoće izvanjskih tjelesa. Sjedište opipa jest koža, koja se sastoji od pousme (epidermis), usme (cutis) i podusmine. Organ za opip jesu bradavice pipulje u koži tijela i jezične bradavice. U ovakovim se bradavicama završuju opipni živci. Pipulje su veoma sitne bradavice, te se nalaze u koži odmah ispod njezine površine (epidermis), koja ih štiti.

U jednim bradavicama spliću se kapilarne cijevi, a u drugim se završuju živci u obliku sitnih oblastih tjelešaca, koja se zovu pipuljci. Bradavice pipulje smjestile su se najgušće na vršku jeziku, te na vršcima ručnih i nožnih prstiju, na nutarnjoj strani noge i ruke; a najrjeđe su se one poredale na leđima.

Da se vanjski predmet napipa, mora se ovaj dotaknuti kože, a kroz kožu i pipuljâ, odakle sjetilni živci prenašaju utisak na ganglije i središnje živčevlje, t. j. moždane i hrptenjaču, gdje onda nastaje osjećanje, koje nazivljemo opipom.¹⁴⁸

Po tom osjećanje sastoji iz tri međusobno različita i susljedna čina, a to su: a) utisak, sakupljen od perifernih živčanih završetaka, b) prenašanja utiska preko sjetilnih živaca i c) osjećaj, primljen od središnjeg živčevlja.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Lobmayer, o. c. str. 36.

¹⁴⁷ O. Karlo dr. Eterović u »Hrvatskoj Straži« str. 457.

¹⁴⁸ Lobmayer, o. c. p. 43.

¹⁴⁹ Micheletti, o. c. p. 168.

Istina je, što veli g. dr. Pazman, da su organi opipa živci, a ne mišice, ali toga ja niti nijesam porekao. Kako kod drugih sjetila, tako su i kod opipa organi živci. Nu predmet opipa, uz ostale predmete, jest također kretanja, dosljedno kretanje, t. j. stezanje i pružanje (titranje) mišica. Nadalje živci ne dolaze u neposredni dodir sa izvanjskim predmetima, nego preko mišica, t. j. mesa i kože, ispod koje se nalaze bradavice pipulje, a jaoh ti ga i naopako čeljadetu, kad mu se koža odere i živac razgali, jer će onda čovjek da svisne od teške boli. Vanjski predmeti dakle djeluju na kožu i mišice, a preko njih na živce.

Kad neko u mraku napipa kuglu ili kad slijepac prstima čita izbočena slova, istina je, da oblik tih tjelesa upoznaje ćutilom opipa, ali preko mišica prstiju; jer opipni živci sabiru kretanje mišica u prstima i u ruci, koje su potrebite, da se obujmi kugla ili napipa slovo; utisak tih kretanja dovadaju sjetilni živci u središnje živčevlje i tim nastaje osjećanje kretanja od mišica proizvedenih, uslijed česa se zamjećuje oblik predmeta.¹⁵⁰

Prema tomu ispravno je, što sam napisao u raspravi o hipnotizmu, da mišice titraju, dočim živci ne titraju; organ opipa jesu živci, ali ovi zamjećuju predmete preko mišica; zato prigovor g. kritičara pada

na β) Kad jednom stoji činjenica, da mišice titraju, i da to titranje, t. j. stezanje i pružanje ili gibanje, nastaje uslijed toga, što pokretni živci dovadaju utiske, primljene od središnjeg živčevlja, do mišica, onda nije nikakovo čudo, ako se nađe ljudi u tolikom stupnju vanredne osjetljivosti (hiperestezijske), da mogu doticajem osjetiti i najslabije titranje tuđih mišica, koje titranje obični ljudi ne osjećaju.

Nadalje nema nikakova protuslovlja ili očite nemogućnosti u tomu, što izvanredno osjetljivi i uvježbani ljudi, koji se još k tomu nalaze u stanju hipnotičke hiperestezijske, mogu n. p. po broju titraja tuđih mišica zaključiti na sjetilne predodžbe dotičnih osoba; poznato je naime, da takovi titraji nastaju uslijed toga, što pokretni živci dovadaju do mišica utiske, koje dotične predodžbe vrše na središnje živčevlje. Ima dakle neka uzročna sveza između predodžaba i titranja mišica. Da u tomu nema nikakova protuslovlja ni nemogućnosti, potvrđuju i neki pokusi. Takove je pokuse pravio

¹⁵⁰ Eterović l. c.

prirodnoznamac Preyer u Leipzigu; koji u svojem djelu »Die Seele des Kindes« opisuje, kako se je začudio, kada je pri pokusima opazio, kolikom se lakoćom mogu upoznati predodžbe djece iz njihovih nehotičnih (spontanih) kretnja, pak veli: »Ono, »što obično nazivljemo pogađanjem misli (predodžaba), u istinu nije »drugo, nego li razumijevanje dviju osoba pomoću opipa. Slijepci »su uvijek vrlo uvježbani u pogađanju predodžaba, a u mraku razumiju se ljudi, a da i ne govore, lako pomoću hotičnih i nehotičnih »kretnja... Nehotične kretnje mišica, koje se zbivaju kod čitanja »predodžaba u užem smislu riječi, jesu ono, što u mojem spisu želim »promatrati, a osobito nastojim oko toga, da opišem, kojim sam ih »postupkom pronašao i prikazao; nu hoću da razjasnim također, »kako upravo stezanje mišica (Muskelkontraktionen) jest jedino »sredstvo, koje omogućuje ono zamjerno pogađanje predodžaba. »Stoga sam se potrudio, da dokažem i to, kako su potpuno neuspjeli »pokušaji nekih, te htjedoše dokazati neposredni prenos misli.«

Gutberlet pak na ovo opaža:

»Dokazivanje se Preyerovo mora smatrati potpuno uspješnim, a možemo ga nazvati eksperimentalnim i eksaktnim, jer je pisac (Preyer), pomoću fizičkih sprava, koje u spisu podrobno opisuje, pronašao sasvim novi postupak, tako da mu je uspjelo i najslabije kretnje konstatovati i na aparatu ih registrovati.«¹⁵¹

Prema tomu ono, što je rečeno u mojoj raspravi¹⁵² obzirom na titranje mišica i opažanje tih titraja, nije baš tako ničim nedokazano, kako to tvrdi g. kritičar.

na γ): Sigurno je iz fiziologije, da osim hotičnih kretnja mišica ima i nehotičnih, spontanih, besvjesnih kretnja; ima jakih, svačijem oku vidljivih, i malih laganih titraja, koje obično oko ne vidi i obični opip ne zamjećuje. Nije dakle ništa neprirodna po sebi, kad se ustanovi slučaj, da neka osoba, uslijed izvanredne osjetljivosti svojih živaca, zamjećuje i ono lagano titranje tuđih mišica, bilo na usnama, bilo na rukama, koje obični ljudi ne zamjećuju. Besvjesno šaptanje, t. j. spontano, lagano, za obično oko nevidljivo micanje mišica na usnama uslijed toga, što živci dovodaju do mišica utiske, koje odnosne predodžbe mašte vrše na središnje živčevlje, nije nipošto ograničeno na luđake ili spavajuće osobe, već takove spontane,

¹⁵¹ Gutberlet, o. c. p. 223.

¹⁵² Carević, o. c. str. 59.

običnom oku nevidljive, kretnje opstoje kod svih ljudi, kako su to eksperimentima ustanovili P r e y e r, L e h m a n n, H a u s e n i dr.¹⁵³

Ovakovo šaptanje ne mogu vidjeti niti čuti obični ljudi, pa bili oni i u neposrednoj blizini, jer se zato zahtijeva izvanredna osjetljivost, koju posjeduju hipnotizovani gataoc predodžaba. Dotični gataoc takova šaptanja ne opaža ni njuhom ni tekom, nego vidom i sluhom, jer on može uslijed hiperestezijske i vidjeti i čuti, što ostali prisutni ne vide i ne čuju. Stoga nema tu nikakova protuslovlja, o kojem govori g. kritičar.

na *đ*): Zitolo mi nije kazao, da mu je nemoguće pogoditi tuđe predodžbe bez ikakova dodira, nego mi je rekao, da bi to mogao, kada bi našao osobu, koja uklanja svaku rastrešenost i svu svoju pozornost svraća na jednu predodžbu. Nu Zitolo takovih pokusa bez dodira nije učinio.¹⁵⁴ Ipak nema nikakove nemogućnosti u tom, kako kaže Mattiussi, kada bi se uslijed žive predodžbe jedne osobe pokrenula u moždanim bližnje osobe slična celula, te iz toga niknula analogna predodžba, jer bi se moglo dati, da se podražaji moždana mislioca preko etera prenašaju do perifernih živaca i po tom do sličnih moždana gataoca i tu pobude sličnu sjetilnu predodžbu, izim u slučaju, da je udaljenost takova i takove zapreke između osoba, da podražaji nikako ne mogu djelovati na drugu osobu.

Buduć da takovo tumačenje nije protuslovno, ne možemo ga a priori niti odbaciti, i prema tomu ne možemo kod dotičnih fenomena, kada bi se zbilja dogodili pri znanstvenim pokusima — gdje ne ulaze nikakove ciganice, već ozbiljni učenjaci — isključiti djelovanje prirodnih sila; to je pak za nas dosta, da uzmognemo ustvrditi, da takove fenomene ne možemo pripisavati vanprirodnim silama, jer na to bi bili ovlašteni tek onda, kada bi bilo očito i sigurno, da su prirodne sile za spomenute fenomene potpuno nedostatne, što se u našem slučaju nipošto ne može kazati. Zato prigovori g. kritičara padaju. Ipak prirodnost znanstvenog hipnotizma ne smeta ni malo tezi o nadprirodnosti čudesa Isukrstovih, čudesa u Lurdu i svetačkih ekstaza, jer je tu očito isključeno djelovanje prirodnih sila, kako to obrazložih u raspravi o hipnotizmu str. 72.—77.

(Svršit će se.)

¹⁵³ Gutberlet, o. c. p. 226.

¹⁵⁴ Carević, o. c. str. 60.